

„mi ez”, ami addig van, ami nem lesz; „vagy” mi ez,
 „ami addig van...” Természetesen az az Egyetlen
 Kérdés – – – foglalkoztat. Hosszú tűt képzelek
 el, házilagos kivitelben a mozdulatot, de
 ez képtelenség, s a lassú halál című élet, a
 gyors halál, a kis halál, a tetszebb halálok
 pontos párja, hogy az idő megy, megy tovább, nem

fognak ki az amatőrfilmkockák, s hogy Velence-
 e, történetesen, „Velence”: ott még utolsó napunkon
 lefényképeztünk egy verebet, úgy volt, most mindig
 utazások jönnek [annyira, persze, nem voltunk oda],
 és verebek jöttek, itthon, a honi partokon,

ahová ezt hazahoztuk, és egyszer, majd egyszer – – –
 amatőr „tovább”, vagy ellenkezőjeként, egy-szűrés-végleges,
 ezt onnét se tudtam volna, hogy tudnám „kiszűrni”.

Kisiklások és leakadások

MARNO JÁNOS, SIPOS BALÁZS ÉS SZABÓ MARCELL LEVÉLVÁLTÁSA TANDORI DEZSŐ A FÖLDI PÁLYA
 CÍMŰ VERSÉRŐL

2024. december 18.

A földi pálya

Mintha kisiklatna egy földi pálya
 – minden más pályáról! maradjak itt!
 s mindennél világosabb naphomálya
 elfedi képzelhető egeit.

Hagyja, persze, madarak szálljanak
 az idegenebb boltozat alatt,
 és hogy közelemben vannak: maradhat,
 de mindegyre a Földi Ív alatt csak.

Bevezetésül: jócskán belezavarodtam a versbe. Élek ezért mégis metaforikus-fo-
 galmi ellentéppárról szólni, merthogy már ennél az első szakasznál egyszerre vé-
 lem érezni a metaforikusnak „búcsút intő” és tegnap általam folyóbeszédyszerű, ám
 a versbeszédet annál szigorúbb formában tartó „élménybeszámolót”, azaz annak
 metafizikai elemzését. Ennek is ellentmondani látszik a „Mintha...” kezdés. Ami szá-
 momra reflexszerűen utal a *Hamletre*, ezt nyomatékosítja a „maradjak itt!” instrukció-
 val, és ezután „mintha” máris egy kétsornyi terjedelmű csupa-bökkenőt fest elibénk.

„S mindennél világosabb naphomálya / elfedi képzelhető egeit.” Jóllehet nincs itt semmi tükör, a magát önmagával ellentétező kép megidézi bennem a páli diagnózisunkat, ámbár nem gondolom, hogy ez TD-ben is fölvetődött volna. És ezután bocsátkozik bele kedvenc szavával bensőbb sűrűjébe: „Hagyja”, hadd töltődjön fel itt(!) léte madarakkal az idegenebb boltozat alatt, melyet a boltozat (ön)korlátozottsága révén nevezhet meg végre, szimbolikus nagy kezdőbetűs keretként: „Földi Ív” alatt csak. Hasonlattal kell itt élnem, másként nem tudom megfogalmazni fiziológiai értésérzésemet: TD beszédmozdulatai számomra olyan ecsetvonásokként halmozódnak egymás mellé és egymásra ebben a szinte túldús nyitásban, mintha eleve arra volnának hivatva, hogy elrejtsek a fogalmak/metaforák jelölőit, vagyis nem képleírással van dolgunk, hanem a szavak által megjelölt képek vagy képzetek elrejtésével – hogy ne mondjam, TD szívügyével, s ezáltal a sajátunkéival is.

Kettészakadások búcsú-korára
születtem volna? mily szabályait
kell tanulnom, ha nem holnapra, mára?
A nem-is-kértet, hogy elérkezik,
üdvözöljem? Hogy még mim is akad,
mikor leakadnék?! „A madarak...!”
Jel-képek sose voltak, hiszen annak
elemei, tűnt Mennyként, bontva vannak.

Az elköszönő külöszakadások
helyén semmit nem is helyettesíthetünk.
Álmodni lehet...? a „mások” se mások,
körülvesz minket újra csupa hívünk?
De hát ők is: hogy ők mennyit civódtak!
Igazi együttesüktől megóvtak.
A kockázatok kora sose jár le;
ily nyugalom, ezt se tudhatni, várt-e:

mégis, jön valami várakozás, ott,
ahol... de hát mi ez a Földi Ívünk?
S hogy éri végpontját egy Szer-te-Tárt Fok?
Hogy tér vissza „amúgy”, ami „emígy” tűnt?
Hajnalodik, hagyom az órahosszat –
– tűnődést; valakik rám várakoznak,
mint a tréfában... nehéz hinni: más-e,
amit képzelek... Nem mondja madár se.

2024. december 20.

Kedves Balázs, fogalmam sincs, mit gondolsz a – több okból is – kinnal-keservvel összenyomorított megjegyzéseimhez, amiket az első versszak kapcsán írtam, a több ok között bizonyára szerepel a félelmem is, hogy hátha érthetetlenül fogalmazok, a Te illetve a kettőtök gondolkodásától/izlésétől idegenül, esetleg hanyagul vagy

túlzsúfoltan és nem eléggé transzparensten, és egyáltalán: a javaslatodtól eltérően csak úgy belekóstoltam ebbe a darabba. De bizony engem sürget az idő; valóban egymást érik a magatehetetlen rosszullétek, már régen nem csak az emfizéma (fuldoklás) diktálja az állapotváltozásaimat, ezért kaptam tegnapelőtt az alkalmon, hogy gyorsan lejegyzek néhány ötletet, gondolatot, amire rámozdulhattok, alkalmasint elutasítólag is. [...] Már kétszer végigolvastam a verseket, megsaccoltam a szélesebb szövegkörnyezetet is, illetve a '90-es évek fejleményeit – mindenfelé táruldoznak a fokok. A madárkarmok. Én pedig jószerivel egyáltalán nem ismerem az irodalomtudományos terminológiát, alkalmi szavakkal, hasonlatokkal próbálok metanyelvet is beszélni, ezért különösen rászorulok a Te szabatosabb és lényegre törő mondataidra. Közben persze magam előtt látom Dezsőt is, ahogy egyszerre olvadozik és ingerülten hadonászik, amint megüti a fülét egy beszéd, ami az ő szövegét tárgyalja. Ezt azért is említem meg, mert úgy érzem, ez az ambivalencia gyúanyaga is a verseinek, az első darabnak különösen. Szóval ne sürgetésnek vedd, kérek, azt a kis levélkét, inkább csak tudósítsanak, hogy én miféle körülményektől, kitettségektől függök. Baráti üdv! János

2024. december 20.

Kedves János, én is csak belekóstolok: nekem is grammatikai apróságokkal töri a fejem a vers: engem a gondolat-, felkiáltó- és kérdőjelek, illetve az általad is megjelölt nagybetűk kiismerhetetlen rendszere visz bele a labirintusba. [Vagy ez maga a labirintus – a szememben.] A nagybetű sokezer éves költői-filozófiai egyezmények alapján épp allegorizációt jelöl, vagyis azt, hogy az általános fogalom (ahogy mondd!) maga alá rendeli az egyedit, a partikulárist. Nem helyettesítés ez (nem metonímia vagy metafora, nem értelemátvitel a „madár”-ról – mondjuk – „az ember”-re, a „pályá”-ról – mondjuk, egy másik költőnél – „a semmi ágá”-ra), ámde nagyon is emlékeztet a jelképszerűsége (amit ő kötőjellel ír): a jelkép sok egyedit szubszumál maga alá, a „Földi Ív” és a „Szerte-Tárt Fok” magában a versben is „a miénk”, s ha megnézed, sehol másutt nincs többes szám, csak itt és az előző versszakban, ahol a helyettesíthetetlenesség esik közös (erkölcsi? etikai?) tiltás alá [minden helyettesítés a terror alapja], így ezek a grandiózus „fogalmak”(?), az Ív és a Fok voltaképp „mindannyiunk” (szükségképp különböző) létalapjait [történeti és földrajzi szituáltságát], veszek egy nagy levegőt, jelképezik. Nem? Vagy hát hogyan lehetne ezt az olvasásukat letiltani? Másfelől: elismerve, hogy Tandori vélhetően ingerülten hadonászna minket hallgatva, mégis visszakérdezhetnénk: kinek szólnak a kérdések, ha nem neked, nekem, nekünk, az eljövendő olvasónak? Miféle kérdés az, amit nemcsak a madár se válaszolhat meg, de az ember se érthet? Hát hogyan várna választ – választ arra, hogyan fogadja „[a] nem-is-kértet, hogy [ha?] elérkezik”, ha berekeszti is a kérdezést? A másik T/1-nél ezt vallja meg, ugyancsak kérdéssé bizonytalanítva el egy olyan benyomást, amely állításként maga is „terrorisztikus” lenne: „a »mások« se mások, körülvesz minket újra csupa hívünk?” – ha a mások [te, Marcell, én és a többi olvasó] is csak „hívek” [lehetnek? azt kéri, legyünk, vagy azt kéri, ne legyünk „azok”?], akkor mégiscsak helyettesítette őket [minket], hiszen rájuk [ránk] vetítette a jelét, *magával megjelölte amúgy – szerencsés esetben és némi kreativitással – félreismerhetetlen arcunk* [szándékosan idézem vissza a levelem elejéről a jelzőt]: mint-

ha nem jelenhetnék meg máshogy, csak homlokunkon a TD-bélyeggel. Akárhogy is: „civódni” nem fogunk, és vagy megóvjuk TD-t „igazi együttesünktől” [amiért kissé bizony elmarasztalt minket jó előre, vagy harminc évvel ezelőtt], vagy – gyöngéden – bevonjuk őt is, de úgy, hogy ne kapálódzon: hátha mi voltunk azok mindig is, akik „rá várakoz[t]ak”. Köszönöm szépen, hogy írtál, szeretettel üdvözöllek [folytasd nyugodtan itt vagy amott, ahogy és amikor csak jólesik – én is fogom], b

2024. december 21.

Hatalmas örömet okoztál a szavaiddal, Balázs, egyben meg is rémisztettél a példátlanul finom és figyelmes reflexióiddal, gesztusaiddal, felvetéseiddel; hogyan tudhatok én, roncs-vénemberként megfelelni ennek az általad javasolt diszkurzusnívónak? Utálom ugyan az ilyen preventív önvédelmezést, de hiába, mert a testi [tizenévvvel ezelőtt TD-ről mondogattam ilyesmiket itt magamban, hogy élve termeli a fossziliáit] fosszilizálódásom a kedélyemre, gondolkodásomra is erősen hat, megszabja asszociációimat, figyelmemet, emlékezésemet. Vissza kell ugranom a kezdő sorra ismét, hogy jobban értssem: honnan, milyen pályáról siklatja ki az az egy földi pálya – minden más pályáról [s diktálja:] „maradjak itt!” Tehát a kérdésem máris érvényét veszítette, hiszen „minden más pályáról” siklatta ki, mégpedig mindazokról, amelyeken haladhatott volna, pl. juthatott volna ötről a hatra, ráadásul szerte bármi irányban. És itt átugrok a második szakasz észbontónak mondható egzakt abszurdításaira, akár kérdés, a mondat, tagmondat, akár kijelentés. „Kettészakadások búcsú korára / születtem volna? mily szabályait / kell tanulnom, ha nem holnapra, mára?” És ebben a kérdésben, ebben az abszolút abszurdban mégsem érzem sem a vicc, sem az ironia akcentusait. Mert fantasztikus revelációval, a bármikor lehetséges evidenciával rukkol elő: „A nem-is-kértet, hogy elérkezik, / üdvözöljem? Hogy még mim is akad, / [és itt egy lélegzetakasztó artista mutatvány következik] mikor leakadnék?!” Majd maga teszi idézőjelbe: „A madarak...!” [De miért a három pont?] És jön a szakaszáró két sor, amit teljes okkal kérdőjelez meg: „Jel-Képek sose voltak, hiszen annak / elemei, tűnt Mennyként, bontva vannak.” Ez bizony leplezetlenül allegorizáló, Ady-kísértet(h)ű szimbolizmus is, benne visszazengik még a „Minden egész eltörött” mondás is. Persze, TD még idejekorán írta és hangoztatta: Szpéro semmiképp sem jelenti a reményt, ez a név csak annyit jelent, amit közönségesen verébnék mondunk magyarul, csakhogy a szóban forgó vers születésekor már érlelődött benne – ha mégoly játékosan is – a közéleti költő politikai identitása is, a veréb-royalista...

Hanem muszáj visszatérnem a „leakadnék” mozzanatához. Megismétlése volna ez a verskezdő kisiklásnak, illetve annak pontosítása, itt és mostja? Esetleg hirtelen-mimikrijátéka, önkívületileg, önkéntelenül, a madarakkal azonosulásnak? Hiszen a transzcendens, a transzcendencia összetörve-eltörölve, TD, hál’ istennek, nem kíván teológiai-filozófiai tereket újra-belakni, sőt – és evvel zárnam is most a hajnali reszketésemet – a „maradjak itt” parancsnak óhajt eleget tenni, késznek lenni ma a nem-vártra. Amiről egész biztosan nem tudunk még semmit. j

2024. december 21.

Egy trivialitás elkerülte eddig a figyelmemet, és pedig az első versszak négy sorának majdhogynem kifundált, agyafűrt szerkesztése: „Mintha kisiklatna egy földi pálya / –

minden más pályáról! Maradjak itt! / s mindennél világosabb naphomálya / elfedi képzelhető egeit.” Ma véletlenül, egész másra figyelve ütött be a halántékom felől, hogy micsoda figyelmetlenség volt részemről a „mindennél világosabb naphomálya” szintagmában nem ráismerni a „ravasz” oximoronra, ami pedig ordít benne, különösen a mindennél világosabb jelző okán: hiszen a naphomály oximoronját éppenséggel a világosabb jelző is kikényszeríthette, ellehetetlenítve a napvilág használatát. És ezáltal valóban elevebben érzékelem az elfedett képzelhető egeket, pl. az éjszakai csillagos égbolt egeit, égféleségeit, csillagképeit, záporait, ahogy egy sokkal későbbi versében mondja. Az talán nemcsak számomra érzik ebből a futamból, hogy a negyedik sor szózenéje, ennek a kihágásnak, az oximoron belopásának a művelete révén adhatta ilyen lágyan magát, magától értetődően. Egyelőre ennyit, sziasztok, j

2024. december 25.

Kedves János, hálásan köszönöm a gondolatfutamod és a jóleső szavakat; többször felpörgetett, de egyelőre még csak próbálom felvenni vele az írásritmust; nem vagyok még elég gyors, lassít a család [a banalitás]. Ahogy olvastalak, és olvaslak, és olvasom újra meg újra TD-t, folyton az első *Duinói elégia* tolakszik be: mint virtualitás, szövegnyomok árnyékaként követik a sorai ezt a szinte csak lebbenékenyen aktuális – mint egy intés; ha pislantok, elvétem – legelső verset, ahol kicsúszik a földi pálya. Idemásolom az *Első elégiát* a *Duinói*-sorozatból, mielőtt megpróbálnék kapcsolódni hozzád.

[...] Ki volna az hát,
 aki kellene nekünk? Angyal nem, nem is ember,
 és a fülelő állatok észreveszik már,
 hogy mily bizonytalanul vagyunk mi otthon
 a megfejtett világban. Mienk marad tán
 valamely fa a dombon, hogy naponta
 vizontlássuk, mienk maradhat a tegnapi utca,
 egy-egy szokás hűsége, mely megmakacsolta magát,
 megtetszett neki nálunk és nem ment, s itt maradt.
 Ó, és az éj, az éj, ha világúrral teli szél
 perzseli arcunk – kié is nem marad ő, az áhitott,
 a lágyan józanító, a magányos szívre
 fáradtan várakozó. Könnyebb-e ő a szeretőknek?
 Ó, egymással ők csak sorsukat fedik el.
 Még nem tudod? Dobd ki karodból az űrt,
 vágd a lélegzésre való terekhez, tán a madárhad
 bensőbb lebegéssel érzi a tágasabb levegőt.
 [...]

Furcsa, persze, többé nem lakni a földön,
 kezdve tanulni szokást s már újra leszokni,
 rózsákban, s más annyi személyes-igéretű tárgyban

jelentését nem látni az emberi sorsnak;
ami voltunk végtelenül féltő tenyerekben,
többé nem lenni, s a nevünket, akárcsak
széttört játékszert, végképp odahagyni.
Furcsa tovább nem vágyani a vágyat. Furcsa
mindent, ami megkötözött, így látni a térben
szabadon lebegőben. S fáradtságos a holt-lét,
csupa pótlás, hogy lassanként cseppnyi öröklét
éreződjék. – De az élő egyre hibázik
s ugyanazt a hibát: a különbségtétele metsző.
Angyalok (úgy mondják) nem tudják gyakran, az élők
vagy a holtak közt járnak. Fut a szüntelen áram,
mindkét birodalmon örökre sodorva magával
minden kort s szavukat túlzúgja örökre.

Végül nem kellünk a korán leszakítottaknak;
elszoktak már lassan a földtől, mint anyamelltől
elnő csöndben az ember. De mi, kiknek olyan nagy
titkok kellene és oly gyakran a gyász hoz
boldogító haladást –: bírnánk-e mi nélkülük élni?

Hiú monda-e, hogy a Linost sirató, a legelső,
a merész zene áthat a meddő dermedezésen,
úgy, hogy a rémült térben, ahonnan a majdnem
isten ifju kiszállt, megkezdte az úr
ama rezgést, mely minket ma vigasztal, elragad, ápol.

[Nemes Nagy Ágnes fordítása]

Valamiért úgy emlékszem, neked, János, Rilke túl édeskés – én ezt a verset TD mellett [az állatok, a madárhad; és a kényszerképzet: nem tudni valaki más – nem ember – nélkül élni, belebetegedni a hiánya gondolatába – pontosabban: a hiánya gondolatába] Blanchot-n keresztül olvasom: nekem ez a zombi-Orfeusz/Eurüdiké-dal, hol az élő beszél, hol a holt („De az élő egyre hibázik” – ez volna a leheletvékony határvonal, ahol – érzésem szerint – a vers átbukik a két létmód között, alaposan egybe is játszva őket, miután rögtön a vers elején leszögezte, hogy bármelyik angyal szívén, ha odavonná, nyomban belepusztulna – TD versolvasó kötetének a címe is innen – „az erősebb lét közelébe”. [...])

Újraolvasva most minden szövegünket, visszanyúlok én is a leakadáshoz és kisikláshoz. Nézem így, mint távozás és maradás, ember és madár, élő és halott, Orpheusz és Eurüdiké sok-sok különböző kettősét, miközben mindannyiuk körül „megkezdte az úr ama rezgést” [az erősebb lét? a vers rezgése?], amely – most így olvasom – egybevilan „a földi pálya [...] mindennél világosabb naphomály”-ával, a János által ravasznak nevezett sorral. A földi pálya (mint „földpálya”) itt szó szerint meglehet, hogy az az ív, amit a Föld egy év alatt bejár a Nap körül: a homálya onnan

„van” [micsoda nemlét ez], hogy a puszta úrön értelemszerűen nem tud visszacsillanni, azon nem tud megragadni vagy megkötni, mondjuk „leakadni” a fény, csak a Földön; ezen a galaxisbeli földi pályán áthatóan a napsugarak [vö. „rémtér”, Rilkenél]. És a birtokviszonyokra is felfigyelnek: a „földi pálya” attól is oximoron, hogy éppenséggel nem a Földön „van”: a „Földé” odafönt a semmiben; és baljós ellentétben áll az „égi pályával”, ami talán gyakoribb szófordulat, idióma akár: annak ez a prózai-laicizált visszabontása, pontosan, ahogy János írja, transzcendenciamentes, noha elérhetetlen odafönt. Így a vers azzal a megrendüléssel indít, hogy kisiklik a Föld, a tér – visszautalva a kizökkenő időre, egyben „fizikalizálva”?

PS. Ha a földi pálya befejezése, ugyancsak triviálisan, persze az élet végét jelent is, a négy sor grammatikailag kipótolva azt mondja – és efelől is érdekelne, János, a ravasz szerkesztéssel kapcsolatos gondolatod folytatása –, hogy ha és amennyiben itt marad[hat]ok [megint triviálisan: életben], akkor(!) fedi el a világos naphomály az elképzelhetőégeit [ti. a földi pályának – az életnek azégeit – vagy égi pályáit]; mi itt ez az ellentételezés föld és ég, élet és halál, múlt/jelen és jövő között? Hogyan választja el őket egymástól és köti mégis egybe a földi pálya [össze is rimeltetett] naphomálya? Miért kell a felvilágolásához – maradni? Azt jelenti itt a maradás kérése, hogy a halál után lehessen maradni [és mondjuk: nem vágnyi a vágyat, mint a Rilke-i zombi]? Azért „idegenebb” ekkor már az ég, mert nem az élő néz rá, vagy mert ez már a kisiklott pálya túlvilági ege? Ki [nem] hall[t] meg? b

2024. december 26–27.

Kedves Balázs, elsőre kicsit meghökkentettél a földi pálya oximoronjával, mert én csak a naphomályát tekintettem annak, majd jobban belegondoltam, és igazat kellett adnom neked, amennyiben a vers kontextusában ez potenciálisan kínál olvasatot. És emígy a földi pálya csakugyan jelentheti a föld évenkénti utazását a nap körül, és akkor a naphomálya, ami számomra az oximoront hozta (mint a szóösszetétel abszurditását) éppoly természetesen érthető [evidencia], mint a földi pálya. Rilke-idézeted azonban hadd egészítsem ki a JA-i *Eszmélet* második szakaszával, ami ugyancsak közrejátszhatott TD ihletődésében az éjszaka szülte vershez:

Kék, piros, sárga, összezent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend –
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj – egy nap süt idebent.

Igaz, TD elsődleges mintái között Rilke, a Nemes Nagy Ágnes fordította Rilke szerepelt, Pilinszkyvel együtt, ez nyilvánvaló a *Töredék...*-kötet legtöbb darabjában, JA ráadásul valamiért nem imponált TD-nek, ám ez mégsem gátolta meg abban, hogy páratlanul érzéki és pontos elemzést írjon egy verséről. Szóval ha nem szerette is a József Attila-i hangot, a hatása sok helyütt érezhető, mint például ebben az idézett

darabban. Szó szerint sugalmazza a homályt a nappal társítva, mondhatni, feldobja a labdát neki, hogy üsse le bátran, vagy zsákoljon röptében, ha kosárlabdázunk. Mert ez is kvadrál a „mindennél világosabb nap homálya”-val, ahogy a „Földi Ív alatt csak”-kal, amennyiben a fényes nappali égbolt-szabta horizontunkra gondolunk. Amely valóban elfedi azt a csillagos eget, amely a képzeletünknek a végtelen sokféleséget kínálja úri perzselődésre. Rilke madarai itt talán nem azonosak TD madaraival, hogyha az utóbbiakat szigorúan csak a „Földi Ív alatt” láthatjuk, a mindenkori horizontunk megszabta szűkösségben/tágasságban.

[...] Az észrevételed felcsigázott a dőltsel megjelölt mondat kapcsán, annál is inkább, mert TD, azt hiszem, pont ezzel a hibázással szeretett szándékosan élni, játszani; magam ennek tudom be (már hogyha nem hibázok még nagyobbat velem!) a „mindennél világosabb naphomálya” szintagmát egy sűrített metafora és egy fogalmi-logikai toposz kollázsának látni, s emígy elidegeníteni is azt a „metsző különbségtételt”, amit a Nemes Nagy által fordított elégia retorikus transzparenciával tárgyal. Bár, ismétlem, nem tudom, helyesen látom-e. Így azt [is], hogy a „Hagyja, persze, madarak szálljanak / az idegenebb boltozat alak”-kal vajon tényleg a saját elidegenítésére [is] reflektál, és a Földi Pályát evvel kvázi „veréb-royalista” kuckónak állítja be – ami [tudniillik a következő szakaszban] lekasztatott a számára? Most félbe kell megint szakítanom magam, sajnos a szívem diktálja ezt, meglehetősen involválódtam ismét a diskurzusunkban. Abban a pillanatban, ahogy a leakadás kérdése felvetődött bennem, kiakadtam, megzavarodott a szívem.

Sok-sok üdv és köszönet!

PS.

Kettészakadások búcsú-korára
születtem volna? mily szabályait
kell tanulnom, ha nem holnapra, mára?
A nem-is-kértet, hogy elérkezik,
üdvözöljem? Hogy még mim is akad,
mikor leakadnék?! „A madarak...!”
Jel-képek sose voltak, hiszen annak
elemei, tűnt Mennyként, bontva vannak.

Még mindig kiakadtam a bekopizott második szakasz sugallatótól: jól sejtem, Balázs, hogy a rilkei hálón-átolvasással könnyebben érthetjük meg a kisiklás és a leakadás – angyali – self-portré-derengését, akár a hajnali, akár az esti derengés órájában, és ez az óra volna mintegy az izülete-porca a létből nemléthe oda-vissza esedékes szárnycsapásoknak? S akkor a „A madarak...!” allegorikus cserepeit is csivitelhetik a leakadt [bukott?] angyal kérdését, miszerint „A nem is kértet, hogy elérkezik, / üdvözöljem? Hogy még mim is akad, / mikor leakadnék?!” Az angyali pufferezóna, amelynek a révén igenis módunkban állhat holtlétünkre ráismerni? Vigasztaló vagy inkább halálosan izgalmas vízió ez?

Újabb PS. Szerinted, Balázs [és persze Marcell is], miért cáfolja a nagy kezdőbetűs jelképiséget a versszakot záró két sorban, ha nem a benne mindig is zsiszegő avantgárd pragmatizmus [anti-rilkei] önreflektív kényszerétől hajtva? A szkepszis hu-

mora? Az a humor, ami nem engedi szabadjára a destrukciót, a megsemmisítő viccet („A helyzet súlyos, de nem komoly.”), ám a hübrisz kezében sem hagyja ott a gyeplőt. j

2024. december 30.

Kedves János, kedves Balázs, nagy-nagy élvezettel olvastam az eddigi levélváltásokat! Engedelmetekkel most kicsit szemellenzősen olvasom – János találó kifejezésével – ezt a „túldús nyitást”; úgy érzem ugyanis, okkal *maradtatok* itt, engedve az eleve kisiklatott pálya gazdag regisztereinek. A „földi pálya” talányossága valóban mintha abból is eredne, hogy a jelzős szerkezet kikényszeríti, birtokosként tekintünk rá, miközben ez a röghöz kötött, Földhöz ragadt pálya a F/földé is, meg nem is [maga a F/föld!]. Azonban a földi-túlvilági ellentételezés és az asztrológiai konnotáció mellett hallani vélem a Tandori számára oly kedves lóversenypályát, amely befogadja, magába fogadja az előző két jelentésterületet (és -pályát): az ügető lovai és a madarak, a futott körök és a röptök a sztelláris forgást animalizálják, miközben maguk [!]égiesülnek. De rögtön el is bizonytalanodom, annyira tág vidékre nyitok, hogy féltő, a Tandori-kozmosz evidens mozgásaira, mozgásevidenciáira mutogatva *A földi pálya* című írás jellegzetességeit hagyom figyelmen kívül. Pedig ez a pálya „kardél-nyargalás”-sal indul [meg, be...] és „deszka-földes-álsruhásan”, hogy a hajmeresztőbb, csupán a „földi” érdekekért idecibált termodinamikai nyitányt és agrokulturális csendéletet, a „hülő vetés”-t ne említsem. De ráfordulva *A földi pályára*: igazán talányosnak érzem, amit Tandori a kisiklatás–maradás fogalmi-érzéki feltételeivel művel: hogyan értsük itt a „minden más pályáról!” kiegészítését? Ez a földi pálya minden egyéb *helyett* pálya, az egyetlen pálya, abszolút sínpár, amely magához/ba siklatja a többit? Vagy a földi pálya=maradás, tehát nem-pálya? Hiszen a kisiklatás a pályán és a sínpáron kívül helyez, véget vet az addigi robogásnak, ügetésnek; továbbá a kisiklatásba nemigen halljuk bele az „elterel” konzerváló értelmet, amely egyik pályáról átállít egy másik pályára, a dinamikát viszont nem apasztja. Pályára állunk, új pályára állunk ezen a földi pályán? Vagy a poliszémiára erősebben támaszkodva: sínpárról jutunk hippodromra? Talán a Balázs evokálta ellentétek (földi pálya/vég és maradás kapcsán) is más fényben (és homályban!) tűnnek elő, bölcséleti, de formalizálhatatlan maradékokként, ha a földi pálya maradás. [Valamelyest az „ami eldől, nem áll” aforizma mintájára képzett lét- és mozgásparadoxonként értendő; vagy akképp, ahogy a megindultság affektusát szétszerelve írja a madarak sírjánál: „Bennem nem moccan semmi. // Nem moccan semmi, mert ők sem moccanak” – *Az idealista materialista*). Szédítő a jelentésrajzás: a maradás=megmaradás? a pálya mozdulatlan [be]futása? Emiatt a különös maradás miatt tűnik fel a kardinális – hiszen itt, most, ez a maradás áll fenn – második előfordulás, a „maradhat”? Ki vagy mi maradhat, egyes számban; ki, mi itt az alany? Azzal az elrugaszkodott ötlettel állnék elő, amely a Tandori-hang brutális, mert alig-alig jelölt, tónusváltásaira összpontosít. A „[h]agya, persze” nonszalansz, kollokvialis felütéséről egészen leszakadni látszik a második mellékmondat, „és hogy közelemben vannak”; értjük ugyan, de erős ellipszisként, így-úgy kiegészítve, és erre következik a kettőspont(!) után a „maradhat”. (Csak a szakasz sűrű szövése miatt jelzem: a maradhat/maradjak/madarak paronomáziáját.) Maradhat: ez egész, a felsoroltak, maradhat minden („kivéve...”); egy ilyen „maradhat” kijelentésének kontextusa például a hentespult, ahol ki-ki a túl méretes,

súlyos stb. oldalast *hagyja* jóvá. Újabb „túl”; a fent említett „túldús” kifejezés ezért is ragadott meg annyira; ez a nyitány az excesszus (mint kisikl[at]ás?) különböző jelöltjeivel hadakozik, naphomályal, végletes exkluzióval („minden más”), képzelgések szelekciójával – a „maradhat” ezeket nézi el. Mert persze „hagyja” és „maradhat” osztozhat egyazon alanyon, de micsoda távolság az engedélyt osztó és az eltűrt között: aki előbb hagyott, azt most meghagyják. Megtűrt, eltűrt, elnézett exisztálás, amely mellé – illetve az általatok hozott *Eszmélet* és *Az első elégia* társaságába – a korszak egy másik szöveghelyét, a Tóth Ákos szerkesztette 2006-os gyűjtemény címébe emelt, *A legjobb Napot* állítanám. Érzésem szerint a földi pálya=maradás paradoxonát élesíti ki és artikulálja. Az első nyolc sor:

S közben csak a legjobb nap jár az égen.
Városban, tornyok alatt, észrevétlen,
emberek „középen”, mint írja, szinte
késő őszön, pusztában: elterülne,
annyit se mondana, „ez voltam”, és
csak véget érne egy felügyelés.

De hát ki tudja, mire kell ügyelni,
s e földi járás legjavára lelni.

Megkockáztatom, hogy „földi járás” itt a Nap járásáé, és a strófazáró sorokban megismételt felügyelés tárgya: ettől a felügyeléstől kölcsönzi járását a Nap, innen tűnik földinek. Vagyis a felügyelés a F/földről követett napjárás, a (meg)maradó felügyelő (ez Tandori egy időben gyakori önmeghatározása is) és a nyughatatlan Nap. Az egyedüli, ismételhetetlen élő halála ennek a fantasztikusan hasztalan munkának vet véget, a Nap járására ügyelő porhüvely elfoglaltságának, és ámuldozom, hogy az általános, mindennapi pusztulásgyakorlathoz rendelt Szép Ernő-i duktus képes a páratlan elestéről tudósítani. Barátsággal: M

2025. január 2.

Remek, kedves Marcell, hogy (és ahogy) habzsolod a vers jelentéstelíttségét, telítettségeit, és relevánsnak tűnik valamennyi; magam már beleszédültem (forog velem a világ, tehát szédülök) a kínálatok és azok visszavonásának vagy áttűnéseinek (ld. a vers zárata!!) kavalkádjától, ám mindenekelőtt azért csak visszatérek az első szakasz eddig talán nem eléggé figyelembe vett (vagy csak én siklottam el a már megtörtént észlelet fölött) mozzanatához: „Hagyja, persze, madarak szálljanak / az *idegenebb* boltozat alatt”: mert mit jelentsen ez a jelző itt? Minél idegenebb, mennyivel idegenebb, és hol idegenebb? A versben magában, vagy azon keresztül a privát egzisztencialitásban? Sorvezetőül megint kiraktam magam elé a rákövetkező szakaszt, amelyben sokadik hallásra is majdnem nyersen érint a kérdés íze: „Kettészakadások búcsú-korára / születtem volna? mily szabályait / kell tanulnom, ha nem holnapra, mára?” Ha Balázs nem veti fel Rilke első elégijának a „térképét”, magamtól megrekedhettem volna ennél a pontnál – mármint az *idegenebb* jelzőnél. Mert itt a pályaválasztás léha derűje semmit nem számol „a mindennél világo-

sabb naphomálya / elfödi képzelhető egeit” veleszületett oximoronjával. És az is léha kockázás volna a részemről, hogy megsaccoljam: mit vetett itt a sors szemére a vers alanya? Mintha allegóriák roncsstelepén keresztül száguldozna keresztbe-kasba TD, a napkeltét megelőző egyórányi tűnődés időintervallumában, abban az időszakban, amely – megfelelő meteorológiai viszonyok mellett – megfelelő alkalom lehet a képzelhető egék pályáinak a böngészésére. De sejthetjük, hogy a vers négy fal között született, ahogy valószínűleg mi is úgy születünk, elfödvé a naphomálytól éppúgy, mint a csillagos égtől. A születés ürügyén megemlítem még, hogy TD apja jó darabig a Magyar Államvasutak vezető jogásza volt, s talán ez is sugalmazó körülmény ahhoz, hogy TD számára a pálya különös jelentőséggel bírjon. És miért ne vethetnénk fel azt az abszurdnak látszó értelmezést is, hogy valakit az háborítson fel, hogy kérétenül itt a Földön láttatták meg vele a napvilágot. Ez az értelmezés persze inkább felháborítja az embereket, köztük a vers olvasóit is, mivel az életosztón a közvélemény szerint is mindennél előbbre való; igaz; na de ha valakit időről időre elővesznek az ambivalens érzései-érzelmei? Ha például bipoláris hajlammal született, vagy autistának, akihez nem érhetsz hozzá, mert akkor kétségbeesve sikoltozni fog, vagy hol angyalnak, hol szörnynek érzi magát, szörnyszülőttnek, és vagy ezért, vagy amazért soha nem kívánja a világ kezére adni magát [ld. TD önéletírását], akkor sem, ha gyerekként már halálos betegséget észlel magán, és ezt eltitkolja a szülők elől is, vagy ha tűzoltók dörömbölnék az ajtaján, mert a társas[!]házban valahol tüzet észleltek, ő azonban nem nyit ajtót, mert félti a madarakat, hogy halálra rémülnének az egyenruhás alakoktól stb. Ő maga rendkívüli bőséggel reflektált ezekre a devianciáira, nem bocsánatkérően, nem is bohóctréfálkozással oldva az olvasó meghökkenéseit, ellenkezőleg: olyan nyelvi vagy ábrázolási viccekkel toldva meg „kisiklásait”, amelyek az átlagos író–olvasó viszonyt észrevétlenül áttemelik a tetszés–nem tetszés bináris dimenzióján, át egy evidens egzisztencialitásba. Mindkét szó, az evidencia és az egzisztencialitás egyre sűrűbben használt fogalmává lett idővel; túloznék, tudom, ha Camus *Idegenjét* citálnám ide [és nem mondjuk csakis Kertész *Sorstalansága* okán], pedig az *Idegen* [nagy kezdőbetűvel, itt nem a regény címe miatt] azért kínálja magát megértésül, mert a valamennyiünkben így-úgy elfojtott és a szocializálódással akár elaborált idegenségérzetet a TD-i szövegvilágban – nem is feltétlenül paradox módon – otthonára találhat. Balázs fölvetéséhez csatlakozva: TD vicceiben is az erősebb lét közelébe csöppenhetek. Bejegyzésemhez ezúttal még annyit hadd fűzzek hozzá: a sorvezetőmnek bekopizott versszak rejtélyeiből jó, ha egyetlen motívumra sikerült reflektálnom: „A nem-is-kértet, hogy elérkezik, / üdvözöljem? Hogy még mim is akad, / mikor leakadnék?!” Amennyiben a tanakodás révén kirajzolódott egy körkörös möbius-szalagforma, ami pályáját biztosíthatja egyszerre a kisiklatottnak és a kisiklatónak is, anélkül, hogy egymással ütközniük kellene.

És még valami, az angyalok kapcsán, kedves Balázs. Régi keletű gyanúm, hogy a mesékben talán nem is olyan véletlenül jelennek meg a sárkányok; hogy hátha az ún. jungi archetípusokat valóban megörököljük, és a kipusztult dínók a mesemitológiáinkban életre kelhettek/kelhetnek; és akkor vajon az angyaloknak is feltételezhetünk ilyen eredettörténetet? Bizonyos mitológiák annyira gazdagon-holisztikusan adják magukat értelmezési mintául a legprivátabb élményeinkhez, hogy már-már azt hihetnénk, az a bizonyos orpheuszi lant mindenség-rezgése nem mesebeszéd.

2025. január 5.

Kedves János, F. Scott Fitzgerald férfias önvallomása (*Crack-up*, 1936) így kezdődik: „Of course all life is a process of breaking down, but the blows that do the dramatic side of the work – the big sudden blows that come, or seem to come, from outside – the ones you remember and blame things on and, in moments of weakness, tell your friends about, don't show their effect all at once. There is another sort of blow that comes from within – that you don't feel until it's too late to do anything about it, until you realize with finality that in some regard you will never be as good a man again. The first sort of breakage seems to happen quick – the second kind happens almost without your knowing it but is realized suddenly indeed.” Hevenyészett – kissé stilizált – fordításban: „Az élet persze folyamatos lepusztulás [„az idő múlását folyamatos halásnak érzem”, írod erről a leveledben, János; „fantasztikusan hasztalan munka”, mondja ehhez Marcell], de azok a csapások, amelyek a munka dandárját végzik – a váratlan csapások, amelyek, legalábbis látszólag, kívülről érkeznek – ezekre emlékszel később is világosan, ezeket hibáztatod, illetve – gyöngébb pillanataidban – ezekről beszélsz a barátainak is –, nem éreztetik azonnal a hatásukat. Van egy másik típusú csapás, amely belülről ér – ezt meg sem érzed, csak amikor már túl késő tenni ellene, ekkor ismered fel végérvényesen, hogy bizonyos tekintetben már sosem leszel ép ember. A tönkremenés első típusa látszólag gyors lefolyású – a második típus mintha a tudtodon kívül zajlana, a felismerése viszont olyan, akár a villámcsapás.”

Deleuze – akinek a tiszteletében [sok itt felsorolt nagyság – Pilinszky, NNÁ, JA, Rilke – és persze TD – mellett], azt hiszem, osztozunk – nagyon szerette ezt a pár sort. Így kezdi kommentárját: „Kevés mondat rezonál ehhez hasonló kalapácsütésként a fejünkben.” Lepusztulás, felpusztulás, játszott vele Tandori; itt azt mondja, kisiklás, kettészakadás, különszakadás, civódás. Marcell hívja fel rá a figyelmünket: „a kisiklatás a pályán és a sín páron kívül helyez, véget vet az addigi robogásnak, ügetésnek; továbbá a kisiklatásba nemigen halljuk bele az »eltere!« konzerváló értelmet, amely egyik pályáról átállít egy másik pályára, a dinamikát viszont nem apasztja. Pályára állunk, új pályára állunk ezen a földi pályán?” Vagy – kérdezem én – nem sokkal inkább *leállunk* (mint egy gép)? „Marad”-e az, aki – az én olvasatomban – kéri, hadd maradjon, miközben „egy földi pálya” kisiklik? [A pálya, amely – Jánosnak igazat adva – történetesen ideig-óráig az övé, de [szerintem] nem a „tulajdona”, legfeljebb visszaadandó „talált tárgy”.] János ezzel szemben ezt mondja: „a »maradjak itt« direkt az ittlétre vonatkozik. Olvasatomban. [Ezzel nincs vitám! De ez nem bizonyítja, hogy a pálya is az övé. – SB] És ez derogál a beszélőnek, ezt érzi megalázónak, idegenebbnek”, ezt: vagyis a maradás kényszerét. Tehát a „maradjak itt!”, ha jól értem, Jánosnál töményen *keserű* felkiáltás („hogya hagyhattatok itt?!”), ami egybecseng az oidipuszi felkiáltással: „ó, miért is kellett megszületnem?” Innen próbálok óvatosan átkötni János másik drámai felkiáltásához, az oidipuszi sikoly inverzéhez, egyfajta *anti-oidipuszhoz*: „jajgattam és kérleltem a mindenható Senkit, hogy hagyja abba a kínzásomat”. Ez a drámai sor egyszerre szól *nekünk* és valaki teljesen Másnak, és amire, éppen ezért, nem könnyű, talán nem is szabad válaszolnunk (mert a mindenhatót szólította, úgyhogy válaszolnunk rá istenkáromlás: minden bizonnyal erre is érthető Tandori kísérteties két sora: „Az elköszönő különszakadások / helyén semmit nem is helyettesíthetünk.” – és hát nem pont ez itt

maga az elköszönő különszakadás? Ahogy itt beszélgetünk...? – félve kérdezem). Ugyanakkor János anti-ödipuszi kiáltására, az *isteni tiltás* ellenére vagy azt áthágva, mégis föltétlenül kötelező válaszolnunk, azaz nem lehet, hogy az emberi szolidaritást megtagadva ne helyettesítsük a nem válaszoló Senkit, és adjunk valami (szükségképp elégtelen – mert vigasztaló...) választ. [Muszáj, hiszen – János másik szavával – „el-eve-értjük” a halálfélelmet: ha együttérezni nem is tudunk vele, nem azért, mintha ne akarnánk nagyon is, hanem mert a fájdalom, a félelem, a szorongás, a pszichózis, a szenvedés és a magány – mindaz az ontológiai tünetegyüttes, a negatív munkája, a folyamatos leépülés, pusztulás és meghalás, amely alighanem az egyetlen szóra érdemes „beszéd” – és hát főleg: „verstéma”). És mi más lehetne ez a válasz, mint a TD-szavak szerető elismérlése, zsolozsmázása: maradj itt, ne menj el, akadj le nálunk. Majd csak a „nem-is-kértet” üdvözlöd, ha [amikor] „elérkezik”, azt „üdvözlöd”. Hogy mid „akad”? Itt vagyunk mi, itt ez a beszélgetés...

De válaszolhatunk bármi ilyesmit, ha egyszer – mint „csupa híved”, Marcell meg én! – úgy érezheted, „igazi együttesünktől” „megóvunk”, azaz – mondod ironikusan – eltanácsolunk vagy távol tartunk magunktól?

Ha csak maradásra *bírunk*, de restek vagyunk (vagy képtelenek) helyettesíteni a „tűnt Menny”-et a túlvilág valami újabb *földi* vigaszával, ami kontrasztosan értékessé, legalábbis elviselhetővé tenné az idelentet? Másként: ha segélykérésre tudunk is felelni, *halálkérésre* hogyan lennénk képesek? Keresztény korokban határozott *nemmel* válaszoltunk volna, és istenkáromlásnak minősítjük János sorait (ahogy a magyar Alaptörvény máig); ezen [a tiltáson] én kívül vagyok, így viszont, persze, nincs *szóképem válaszolni* Jánosnak. Nincs szóképem. Honnan is tudnám. („Nehéz hinni...”, ld. lentebb.)

TD versébe szeretnék kapaszkodni. Egész konkrétan *kérdéssé citálnám*, ha lenne hozzá bátorságom: „mégis, jön valami várákozás, ott, ahol...”: erre kérdeznék rá, ha volna merszem: *nálad* mi van ott, ahol ez a sor megszakad, János? Mi történik ott, ahol benned is várákozás kel – „véget *érhet*” –, és felkiáltasz, mint Tandori, de, ha jól értelek, Te a véget *kéred*, a véget *hívod* – és mintha ezért éreznél dacos keserűséget TD sorában is: „ezt *teszed* velem? maradjak *itt?*” –, míg TD a halálról töprengve átszökell az életre, kérdezve: „de hát mi ez a Földi Ívünk?” Fontos nekem, hogy itt éppúgy nem a saját földi ívének mibenlétét kérdezi, ahogy az első sorban is egy (személytelen, birtokosmentes, „talált”) földi pályáról esik szó: a kérdés ontológiai, hasonló „az élet” feltartóztathatatlan fitzgeraldi lepusztulásához, amit Deleuze (ld. lentebb) külső, személytelen folyamatnak nevez. TD felkiáltásának ugyanakkor a címzettje – talán – ugyanúgy a nagy Senki, mint János kérésének; ahogy a rákövetkező kérdés is [csak] Neki szól[hatna, ha nem mentek volna tönkre jelképeink is – az élet pusztul, nem [csak] mi]...: „S hogy éri végpontját egy Szerte-Tárt Fok?” Kitért karokat képzelek, noha ez satnya antropológizálás; de mit metaforizál, egyáltalán mit *jelent* a „Fok”, ha nem-jelkép? Szétpusztult életünket? Mintha egy kalapácsütés kettényitotta, szétbontotta volna a testünket, mint a „tűnt Menny”-et?... És a végső kérdés: „Hogy tér vissza »amúgy«, ami »emígy« tűnt?” Elharapja az igekötőt („emígy e/tűnt”)? Ha igen, akkor itt a lélekvándorlásról lenne szó, ez azonban meglehetősen távol áll a vers onto-teológiai horizontjától, amely minden életet (értelmezésemben) apró életekre és halálokra darabol (egy élet: sok-

sok földi pálya kötege], ezeket azonban helyettesíthetetlennek tételezi. Akkor talán mégis csak valami érzékcsalódást illető aspektusváltásra kérdez rá a sor – ami eddig „Szerte-Tárt Fok”-nak tűnt, majd [most] *visszazökken* valami rendes(ebb) vagy épp idegen(ebb!) *kerékvágásba*. Amint felriadok. Majd. Vagy most – a zárlatban –, amikor kénytelen leszek abbahagyni ezt a tünődést. [Hajnali tünődést? Vagy alkonyit? A Nap tér vissza/távozik...? A Nap pályája övezi a földi pályákat?]

Egyikötök sem beszélt arról, hol lehetnek a várakozók, akik miatt [nem tudom, miért] abba kell hagyni a tünődést, azaz a verset: itt vannak-e a lakásban, vagy a túlvilágon várnak? És arról sem szóltok, szerintetek mi volna a „tréfa”, a várakozók hecce. Talán az, hogy ők már tudván tudják, nincs mitől félni, felesleges az egész önkínzó töprengés [az élet]? [Az élet egy *vicc*?] És akkor éppenséggel ezt volna „nehéz [el]hinni”, ti. hogy van odaát, és ott várnak rám, vagy hogy „nehéz [el]hinni, hogy más volna a tréfa, mint amit képzelek”, egyáltalán hogy *lehetne* más [a tréfa vagy a túlvilág] – és ha bejön, ha tehát csakugyan nem [lesz] más, akkor aztán meglepődni se fogok, nem csattan majd rajtam a tréfa ostora. De a szintaxis ezt a – kitekertebb – olvasatot is megengedi: „nehéz lehet elhinni, hogy alapvetően máshogy képzelem el [a túlvilágot], mint szokás”, azaz máshogy, mint gigászi várótermet [Marcell hippodromja...], és ugyancsak nehéz lehet elhinni, hogy én nem várakozókként tekintek a halottaimra. Pedig de; pedig máshogy.

Harmadszor, van talán egy még kézenfekvőbb olvasási lehetőség, amely az egész verset alaposan áthatja amúgy is: ha szó szerint értjük, hogy „nehéz hinni”, és eköré rendezzük el a zárlatot. Így, elkülönítve-kiemelve-nyomatékosítva, melyikünk vitatná? Alighanem kikerülhetetlenül és pőre egyszerűséggel ezt – a hit nehézségét, málhás súlyát – is [képzavar] magával vonja az allegóriák összedőlése, a jelképek „romhalmaza”. Toposzok híján csakugyan elég *nehéz hinni*. Hit híján csak képzelődni tudunk [a túlvilágról meg más földi törvényszerűségekről], pl. arról, hogy „más-e, amit képzelek, várhat-e, lehet-e a túlvilágon”.

Visszább ugrom, valamit elhagytam.

A maradást elemezve Marcellnál nem a *késérőség* dominál, mint Jánosnál; nála előbb a tónusváltásra, majd a maradékra vonatkozó lemondó vagy belenyugvó gesztusra tevődik át a hangsúly: nem egyszerűen „valaki” marad[jon/-hat], hanem „Maradhat: ez egész, a felsoroltak, maradhat minden [»kivéve...«]...”; ebben az olvasatban a „maradjak itt” és a „maradjon minden [ahogy volt]”: elnéző gesztus: *magát* – a világ folyása tükrében – *inti türelemre*. Marcell még hozzátesszi: „de micsoda távolság az engedélyt osztó és az eltűrt között: aki előbb hagyott, azt most meghagyják. Megtűrt, eltűrt, elnézett existálás...”, ahol – Marcell pazar nyelvjátékában – nem marad azonosítható az alany és a tárgy, pusztán személytelen cselekvés van. Valami zümmögés – villanyborotva vagy fűnyíró –, erre redukálódik a létezés; és a vers a zárlat előtt valóban váratlan „nyugalomról” ad hírt, amit éppen „valami várakozás” újbóli felbukkanása szakít meg – és a zárlat szerint ez nem az alany várakozása, de nem is a személytelen lété, hanem „valakik” órá [az alanyra] irányuló várakozása: *halottaim*, vagy éppen *élőim*(!), mindenesetre *váróim* zökkentenek ki, mikor én már váratlanul megnyugodtam [elnyugodtam? *nyugszom*?]. János az „orpeuszi lant” „mindenség-rezgését” emlegeti, mint ami – „*hihetnénk!*” – „nem mesebeszéd”; jól jön ez ide: az alany itt inkább az élőholt Euridiké, akit felriasztanak. Deleuze ezt

a pillanatnyi belátást, a lepusztulás, rothadás, tönkremenetel felismerését villámcsapásnak, kalapácsütésnek nevezte: Fitzgerald sora „kevés sorhoz hasonlóan rezonál a fejünkben”: „A nem-is-kértet, hogy elérkezik, üdvözöljem?”, kérdezi TD (a „hogy”-ot én „ha”-nak olvasom); a sort előbb Jánosnak adtam tovább, afféle lehetetlen, megengedhetetlen, talán embertelen tanácsként; most csak azt kérdezem magamtól, hogy üdvözöljem TD versét, vagy akár Fitzgerald vagy János vallomását, hogy üdvözöljem mindezeket Euridikéként, mint kalapácsütést, amely felriaszt, ráébreszt saját távozófélben-létemre, konstans rothadásomra. Deleuze, a *Crack-upról* szólva, így folytatja: „kevés az olyan szöveg is, amely ilyen kérlelhetetlen remekműként hallgat el és kényszerít az olvasóra rémült beleegyezést.” Noha ez a fentiekre is áll, Marcell TD-értelmezésével szemben én talán mégsem egyeznék bele rémülten, hogy a lepusztulás végérvényességének belátása vagy akár felgyorsítása, sürgetése (droggal, alkohollal, istenfóhással) lenne az egyetlen lehetőségem. Idézek még pár sort.

Az igazi különbség nem a belső és a külső között van. A repedés nem belső és nem külső, hanem a kettő közötti határ, észlelhetetlen, testetlen, eszmei. [...] Egészen addig a pillanatig, amikor a kettő, a zaj és a csend szorosan egymásba olvad, folyamatosan egymásban marad, a vég roppanásában és robbanó csattanásában, amely immár azt jelzi, hogy a repedés egész játéka a test mélyén inkarnálódott – egyidőben azzal, ahogy a belső és a külső folyamatok munkája kifeszítette a test határvonalait. [...] Akármilyen szoros is a kapcsolatuk, mégis két külön elem van jelen, két különböző természetű folyamat: egyrészt a felszínen némán keresztülszáguldó, testetlen egyenes vonal, másrészt a külső csapások vagy belső zajok nyomása, amelyek kitérítik útjából az esemény egyenes vonalát, elmélyítik azt, és belevésik a test tömegébe. Nem a halálnak azzal a két arcával van itt dolgunk, amelyeket Blanchot is megkülönböztetett egymástól? A halál mint esemény elválaszthatatlan attól a múlttól és jövőtől, amelyre folyton kettéhasad, a soha nem jelenlévő, a személytelen halál, „a megragadhatatlan, amit azért nem tudok megragadni, mert nincs velem semmiféle kapcsolata, semmilyen viszony nem fűzi hozzám, soha nem jön el, és ezért én sem irányulhatok felé”; másrészt ott van a személyes halál, amely a legkeményebb jelenben jön el és effektuálódik, és „amelynek végső horizontja a meghalás szabadsága és az a képesség, hogy kockára tehetem az életemet.”

[Szabó Zsigmond kéziratos fordítása]

Az igazi kérdés Deleuze szerint ez: „hogyan lehetne megakadályozni, hogy az egyik pusztulásfolyamat ne folytatódjon természetesen és szükségszerűen a másikban?” Azaz (talán): hogyan lehet a folytonos lepusztulás odakint – felpusztulás idebent? Egy élet [egy földi pálya] kisiklása [amelyhez nincs viszonyom] – leakadás, lenni-hagyás, nyugalom [ami már én vagyok]? Zümmögés, rezgés, rezonálás: *emlékzajok*. És ha nincs is „odakint” (vagy odafönt) semmiféle fűnyírógép...? Honnan tudnánk? Nehéz hinni. b

2025. január 8.

Kedves Balázs, eléggé kísérteties most olvasnom-leírnom az elkészülő különszaka-dásokat, ezért nem is terhelem vele még a Marcellt is [...]. Arra azért nem számítottam, hogy ilyen drasztikusan progrediál a betegségcsomagom, a megállíthatatlan tüdőbajt (emfizéma) 15 évvel ezelőtt diagnosztizálták, amikor Dezsőnek elmondtam, feljajdult a leplezhetetlen részvétlenségével, szegénykém azt mondta, „szegénykém!”, „másra” nem emlékszem, istenigazában csak a halálát megelőző hetekben, napokban referált részletesebben az összeomlásairól. Az akkorra már kezelhetetlen szédüléséről is, kiszolgáltatottságáról, meg a régi sérelmeiről. Nem taglalom őket, noha meghökkentőek, de valójában minden sérülés meghökkenti a sértettet, sérti a sérülés banalitása is, olyan ugye, mintha valamennyien palackoznánk ezeket azonnal, mígnem szellemmé nem érlelődnek bennünk, és akkor győzzük időzíteni a különböző szellemek szabadon engedését a palackunkból. Egy földhöz kötött fantázia bennem, hogy hátha akkor, 1988. január 17-én történt egy összecattanás közte és a Másikunk között, ezért nem bírt rendesen aludni, és a madárébredés előtt egy órán keresztül írta meg ezt a néhol és néha inkonzisztensnek vagy túlságosan enigmatikusnak, túl tautologikusnak, egyszersmind szerteágazónak (a „Szerte-Tárt Fok”, amiről és hasonló nagybetűsökről azt állítja, nem-jelképek, a madarakkal együtt-nem-jelképek, és talán valóban nem azok, ám a kapcsolati krízis, turbulencia mégsem tartozik a még idegenebb világra stb.) bizonyul ahhoz, hogy bizton identifikálhassuk a versbeni szerepüket. És ezért maradt a vers magánhagyatékban, Ferencz Győző tulajdonában, és tudtommal nem került bele semelyik kötetbe. Mi meg szinte véletlenszerűen fedezzük fel benne a gazdagodó jelentéslehetőségeket, töltjük vissza a verspalackba a TD által akkor árvaságra kárhozott szellemeket. És ebben az esetben az is lehet, hogy a kisiklató földi pálya nem volna más, mint a versalany leszületése (!) a minden más pályának helyt adó univerzumból, a mennyből, a csupa-csupa elementaritásból és ekképp evidencialitásból – ide, az idegenebb boltozat alá, ahol összekapaszkodva sem fogjuk tartósan otthon találni magunkat, sőt, alkalmasint inkább kiugranánk az ablakon a verebek közé. Most turmixoltam ugye, az elégiával a verset. Ebben az olvasatban a „maradjak itt” nem akasztja el őt a pályán, éppenhogy rajta marasztalja, persze az égboltot beszállítva a madarakkal a „gyerekszobába”. Vagy a *Mészégető*be, amit TD fordított, pár évvel a még „hagományos” *Fagy* (*Frost*) után, és emlékezetem szerint nemsokára írt egy hosszú tanulmányt arról, hogy akkor most Thomas Bernhard vagy Szép Ernő inkább. Nem annyira meghökkentő pszichorealitás, hogy számos és sokféle angol vagy német szerző finomabban-ütősebben szólal meg a TD magyarításában, mint eredetiben. A Sylvia Plath-kötete borzalmas erővel hozza mindazt, amit női fordítói képtelenek bizonyultak megfelelő dinamikával és árnyaltsággal megszólaltatni, és ez az *Üvegbúrára* is áll, minthogyha a pszichofenoménektől tartózkodó Tandori élményfürdőzőt volna megannyi fordításában. Érzem, eltértem attól a krízis-tárgytól, ami izgalmasabban rezonálhatott volna a szóban forgó versünkre, de olyan erővel szállt meg ma este is a rosszullet, azután persze az eszelős félelem, hogy vagy magamtól kinyíffanak, vagy magamtól vetek véget ennek a cirkusznak. Hiszen mire számíthatok 76 évesen, magatehetetlenül, anyám mintáját követve a fogyatkozásban. Kb. egy éven keresztül nem igen tudott már a szájába venni semmit, a ciga-

rettán kívül. Súlyos mánia-depressziós ikerhúgom ápolta végig, elmondása szerint kisimultan halt meg. Te tudtad azt, hogy Dezső anyját egy bombarobbanás légnyomása egyik szobából a másikba repítve vágta oda a falhoz, úgy, hogy attól fogva az asszony haláláig váltogatta bipoláris betegként a testsúlyát 38 és 78 kg között? És TD ugyancsak ezt művelte később, kisebb amplitúdóval. „Hogy ők mennyit civódtak!” Kik vagy ki mindenki? És milyen izgalmas a már fosszilizálódó TD két, gyakran ismételt vezérelve: az elérítő és a tematizálatlan. Noli me tandori! [Csak ez így boszszantóan tautologikus.]

Köszönöm a figyelmedet, Balázs, azt nem tudom, ebből a kuszaságból hasznosíthatysz-e bármit. j

2025. január 9.

Kedves János, Balázs, „Hogy még mim is akad, / mikor leakadnék?!” Most ez a második versszakba csúsztatott fordulat, metapoétikai buktató lendít tovább, mint egy orra esés, annyira evidensen kötődik, csatlakozik a pályaműveletekhez, kisiklásokhoz; és hirtelen nehezemre esik dönteni, a beragadó, beakadó váltókart, vagy a száguldásában megrekedő szerelvényt cibáljam ide. De hogy miért jelenetezem rendre *masinisztikának* ezt a kellően nem tisztuló pályaképet? Mintha a Balázs revalálta gépet gyűjtanám be, tüzelném, vagy kapcsolnék le [ki és át] rajta egy áramkört. Nálam a totalizáló „Jel-képek” *bontott* elemei is egyfajta készüléklétre utalnak, ahogy József Attilánál is azért tartottam mindig ellenállhatatlannak a „bánat szedi szét eszemet” futamát, mert az affektív csapást és villámszerű [meg]hibbanást, ez persze véleményes, a gépezetet elemeire bontó műszerész megfontolt és elidőző mozdulatai vezénylik le – mi lehet ennél kínzóbb? Miközben a Tandori-beszéd itt saját, de nagyon is egyénített gépiességét hozza szóba, mikor az *akad(ás)* értelem-szórásában úgy vallja be kudarcát, hogy abban nyomban gazdagodást, dúsulást észlel. Ezt az ontológiai(?) bizonytalanságot játssza ki másképp János egyik, számomra rendkívül megszólító, verse: „kimegyek, a lélegzetem akadozik / ekkor [már odakint] eszembe jut, hogy milyen / könnyűszerrel adakozhatna is” (*Népzene*). Tehát olyan diszfunkcionalitás [(meg)akadni bármi, de akadozni csak a gép *tud?*], amely hirtelen, egy csapásra, egy kattintásra [szöges-csavaros] ellentétébe válthat; a bőség, a termékenység, az egészen fullasztó sűrűség elsodorja az addig sivatagias dekort. A levegőinségből léghullám kerekedik, amely a maradék szuszit is másnak adná nagylelkűségében. A *földi pálya* adódó és akadó világában a végletesen bináris, ellentételező szerkezeteket nem szintetizálja igazán semmi, sőt mintha abból nyernék üzemanyagukat, hogy újra és újra kinyilvánítják az egyenértékek kölcsönös térfoglalását: akad és akad, „a »mások« se mások”. Sorjáznak a differenciát kitüntető, de a különbségeket az identikusba oltó szerkezetek: „kettészakadások”, „bontva vannak”, „különszakadások”, „nem is helyettesíthetünk”, „együttesüktől megóvtak”, „»amúgy«, ami »emígy«”. Ezeket az alakzatokat én annak a mintájára olvasom, hogy az akadás [f]akadás. Miközben a *szakadás* másik alapszava, anagrammatikus kötése a versnek, és félek, hogy a Tandorihoz méltó elégikus-absztrakt olvasatnak azt kellene tisztáznia, hogy mi is megy végbe [tönkre?] *kettészakadás* és *különszakadás* között. Miben *más* a kettő? Vagy: miben különbözik a *különség* két megnevezése? Mert az „elköszönő különszakadás”-ban bizonyosan a „kettészakadás” is búcsúzik

tőlünk, nincs többé, leváltják. Másfelől: *elköszönés* és *különszakadás* egyként az elválást festi le, redundánsan, önjelölőn – én sokkal inkább hallom azt, ahogy maga a különszakadás mond búcsút, valahogy úgy, ahogyan *üdvözlő viszontlátás* volna lehetetlen-lehetséges. Mindezt egy különös, eltorlaszolt(?), megakasztott(?) pályafutásként, *Aufhebung interruptusként* képzelem el, amelyben a le/megakadó folyton csak magára akad, nem másra. Ezért érzem sokatmondónak, hogy kriptikusként ti az „idegenebb” és a „várakozás” motívumait emeltétek ki; összezsengeni, pontosabban összeütközni vélem *A földi pálya* masszívabb tartalmait. „A nem-is-kértet, hogy elérkezik, / üdvözöljem?” – a váratlan, az abszolút idegen [másik?] üdvözlése nem adja rögtön magát. Ugyanakkor a „nem-is-kért” nem feltétlenül a kéretlen vagy a nem-akart. Mégis, a vers végén háromszor, és különbözőképpen emlegetett várakozás ennek a nem magától értődő üdvözlésnek, nem kevésbé sikerületlen, ikergesztusa. A kezdeti zavart, hogy mitől is *idegenebb* bármi, mihez képest, az ismerős másik zárja keretbe, pontosabban a nézőpontok szédítő sokasága miatt alig-alig modellezhető, a másik által megvont, de meg- és elvonságában felismert idegenségre: „[i]gazi együttesüktől megóvtak”. És nem igazi együttesük mi volna? Gyönyörű húzás az „együttes” formula: együttesük, az övék, mely nem rejtőzködő voltában bizonyára együttesünkhöz vezetne, olyan konstellációhoz, melyet *A földi pálya* újra és újra tagadni látszik. De a jelen boltozat alatti különös felosztásban mégis a beszélő számít madárcsontúnak, amennyiben őt óvják meg maguktól a mások – hogy visszautaljak az „erősebb lét” Rilkejére, valami istenség óvja így teremtményét az *igazi* alakjától [a birtokviszonyok megint!], amikor csipkebokor vagy éppen felhő képében mutatkozik meg. Barátsággal: M.

Jánosa Eszter

A másik eredeti

TANDORI DEZSŐ KÖLTÉSZETÉNEK AUTOBIOGRAFIKUS VONÁSÁIRÓL

Tandori életművét kezdettől fogva meghatározza az önéletrajziséggel való játék, amely egyfajta disszeminatív logikát követve ismételten, egyre táguló értelmezési horizonton veti fel *élet* és *mű* viszonyának kérdését, végső soron pedig az irodalom és a képzőművészet határterületei felé mutat. Már a *Töredék Hamletnek* utolsó verseiben megmutatkoznak bizonyos autobiografikus vonások, majd az *Egy talált tárgy megtisztítása* lírájában még inkább előtérbe kerül ez a tendencia: az *Életrajzi töredék* című ciklusban a *T. D.* monogrammal jelölt szerzői név egy belső intertextualitás utalásrendszerének részévé válik. A hetvenes évek második felétől kezdve kerülnek előtérbe a medvékkel együtt játszott házi kártyabajnokságok leírásai, majd a nyolcvanas évek elejétől a madarak gondozásához kötődő szövegek válnak meghatározóvá, tovább komplikálva az írás és az általa alakított, hangsúlyozottan művi életforma viszonyát. Tanulmányomban egy rövid elméleti áttekintő után az *Egy talált tárgy megtisztítása* poétikájára is visszautalva, *A feltételes megálló* [1983], illetve a *Celsius* [1983] című kötetekből választott versrészletek alapján vizsgálom